

СТАНОВЛЕННЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ГРАМАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ДЕМОКРИТА, ПЛАТОНА, АРИСТОТЕЛЯ)

Розглядається теоретичне підґрунтя сучасного термінознавства; зокрема, на прикладі термінології давньогрецької граматики проаналізовано динамічність розвитку давньогрецької граматичної термінології.

Ключові слова: *термінологія, граматика, Демокрит, Платон, Арістотель.*

У сучасному вітчизняному термінознавстві основним об'єктом уваги дослідників найчастіше є саме термінології (або терміносистеми), тобто сукупності термінів, окреслені межами певної науки або спеціалізованої галузі людської діяльності. Це дозволяє вважати аналіз та узагальнення властивостей термінологічних сукупностей одним з актуальних завдань теоретичної й практичної термінознавчої роботи.

Відзначимо, що суто теоретично поняття „термінологія” вчені трактують доволі однозначно. Наприклад, у словнику лінгвістичних термінів Д. Ганича та С. Олійника *термінологія* витлумачена як „... система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя” [1, с. 305]. Відомі вітчизняні термінологи І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Панько розуміють *термінологію* як „... систему позначень наукових і професійних понять будь-якої однієї галузі знань” [2, с. 147]; Т. Кияк пояснює це поняття як „... сукупність термінів, що виражають історично сформовані поняття певної сфери людських знань або діяльності” [3, с. 7].

Аналіз наведених дефініцій дозволяє стверджувати, що дослідники, визначаючи обсяг поняття „термінологія”, послідовно й цілком обґрунтовано зіставляють його з термінами „наука”, „техніка”, поєднаними насамперед функціонально, та з деякими іншими явищами суспільної практики, як-от „сфера людських знань”, „суспільно-політичне життя”. Однак таке зіставлення не розкриває сутнісних рис термінології, що призводить до певної невизначеності в практичній термінознавчій роботі.

Однією з таких проблем є розбіжності у визначенні складу конкретної наукової термінології. Зокрема, це стосується нашого дослідження, де розглядається становлення і розвиток давньогрецьких граматичних термінів та різні тлумачення щодо їх перекладу в різні епохи різними давньогрецькими граматами.

Крайною, де вперше в Європі людина задумувалась над тим, що таке мова, яке її відношення до дійсності, в чому полягає її функція і таке інше, була стародавня Греція. Мовознавчі роздуми за-

початкували в класичний період філософи, зокрема Геракліт, Парменід, софісти, Демокрит, Платон і Арістотель. Їх роботу продовжували в елліністичну епоху стоїки, які мали значні здобутки в дослідженні мови, та александрійські, а також пергамські граматики. Діяльність давньогрецьких грамастиків ішла в трьох основних напрямках:

- зібрання якнайбільшої суми спостережень над мовними фактами;
- формулювання загальнотеоретичних мовних правил;
- створення граматичної термінології.

В основу давньогрецької граматичної термінології були покладені лінгвістичні здобутки стоїчної філософської школи та александрійських грамастиків. Заслуга александрійських філологів полягала у складанні перших зразків описової нормативної граматики. Створена ними граматична наука була філологічною грамакою, оскільки в ній вивчалися конкретні факти мови, її особливості, а також стиль давньогрецьких письменників. Разом з тим вона була „технічною” грамакою, оскільки її метою було визначення певного мінімуму граматичних правил, необхідних для розуміння текстів античних авторів і опанування навичок правильного читання, письма і розмовної мови.

Античній граматичній науці була властива відсутність історичного підходу до явищ мови і принципу порівняння з іншими мовами, а також дослідження виключно літературної мови при повному знехтуванні розмовної мови, а також просторіччя і діалектів.

Система давньогрецької граматики з відповідною граматичною термінологією послужила зразком для римських грамастиків. Знаменну віху в історії римської граматичної теорії становить діяльність грамата Квінта Реммія Палемона, який скерував розвиток римської граматики на александрійський шлях [4].

Римська граматична термінологія в основній масі – це переклади давньогрецьких граматичних назв, наприклад, **declinatio** є калькою з грецького **κλίσις**, **conjugatio** – калька з **συζυγία**, **casus** – копія грецького **πτῶσις** і т. д. Тільки такі поодинокі терміни, як **interjectio**, **ablativus**, **modus**, є самостійним витвором римлян.

Антична граматична наука справила величезний вплив на формування національних грамастик Європи. Довгий час граматична думка європейських народів перебувала під сильним впливом греко-римської традиції, зокрема це

стосується Західної Європи, де був живий зв'язок з римською культурою. Наслідуючи зміст античних граматик, граматики різних європейських мов пристосовувалися до схем, вироблених греками чи римлянами. Іноді це наслідування виявлялося доцільним, вдалим, виправданим, відповідало специфіці даної мови, в інших випадках воно було невдалим, механічним перенесенням категорії грецької чи латинської мови на матеріал живих європейських мов. Наприклад, зразком такого безпідставного копіювання положень античної граматики було нав'язування відмінкової системи латинської мови європейським аналітичним мовам – французькій чи англійській.

Зокрема, значний вплив античної граматичної теорії виявився у мовознавчій термінології європейських народів. Понині сучасне мовознавство оперує термінами, створеними стародавніми лінгвістами або утвореними на матеріалі грецьких і латинських слів.

Наукові дослідження проблематики античної граматичної науки почалися дуже пізно, бо лише в XIX столітті зацікавлення античною граматиною було викликане двома факторами: небувалим розквітом класичної філології та появою нового порівняльно-історичного методу в лінгвістиці у першій половині XIX століття.

Дослідження античності в ділянці історії, мистецтва, матеріальної культури, науки, літератури і мови набуло широкого розмаху в Німеччині, де в кінці XVIII століття класична філологія, позбувшись впливів середньовічної схоластики і теології, зайняла місце серед філологічних дисциплін того часу.

Порівняльно-історичний метод вніс у мовознавство нові ідеї: ідею компаративізму, тобто порівняльного вивчення мов, ідею історизму, тобто історичного дослідження мов, історичної оцінки мовних явищ. Класичні мови, які за давністю своєї граматичної будови мали першорядне значення для історичного вивчення індоєвропейських мов, посіли почесне місце в дослідженнях представників нового напрямку в мовознавстві.

Як не дивно, але немає спеціальної праці, яка б усебічно висвітлювала питання виникнення і розвитку давньогрецької граматичної термінології, змісту й етимології граматичних термінів, якими користувалися дослідники мови.

Питання давньогрецької граматичної термінології більшою чи меншою мірою висвітлюється в працях, присвячених історії античної граматики, в підручниках історії класичної філології, історії загального мовознавства, словниках лінгвістичної термінології, у працях вчених, які займаються дослідженням того чи іншого граматика. Частина цих праць застаріла і на сьогодні має цінність лише з огляду на зібраний в них фактичний

матеріал (свідчення авторів, цитати з творів).

Загалом недоліки давньогрецького вчення про мову були такі:

- наявність спекулятивного елемента, викликаного залежністю граматики від філософії;
- відсутність історичного розгляду мови в цілому і окремих її явищ;
- відсутність порівнянь з мовами сусідніх племен і народів;
- дослідження виключно літературної мови без урахування розмовної мови і діалектів.

У нашому дослідженні мова йтиме про лексико-словотвірну структуру давньогрецьких граматичних термінів. Це доцільно зробити тому, що, по-перше, розкриття будови і значення грецьких граматичних назв сприятиме розумінню сучасної мовознавчої лексики, що значною мірою складається з термінів античного походження, і, по-друге, вихід у світ низки наукових праць у галузі давньогрецького словотвору в XXI столітті дає можливість по новому висвітлити структуру і семантику граматичної термінології стародавніх греків.

Найдавніші мовні зацікавлення стародавніх греків виявилися у так званій народній етимології. Поеми Гомера „Іліада” та „Одіссея”, „Феогонія” Гесіода, „Кратіл” Платона та інші твори рясніють прикладами ненаукового етимологізування, яке полягає в тому, що письменник, керуючись тільки звуковою схожістю, намагається пояснити значення якогось слова іншим, випадково подібним словом. З цією народною етимологією, яка в іменах людей вбачала їх долю, у тісному зв'язку була віра стародавніх греків у магічну силу слова, переконання, що в слові виявляється суть позначеного ним предмета. Такий погляд на природний зв'язок слова і предмета, який воно означає, властивий міфологічному світогляду Гомера і Гесіода. Але згодом проникнення нових ідей, нових течій, таких як філософія, змусило давньогрецьких граматиків подивитися на сутність терміна по-іншому.

Грецькі філософи були також першими теоретиками мови. У ранній період свого розвитку грецька філософія ставила дуже складні теоретичні проблеми про походження мови, про відношення між словом і предметом, який воно означає. В дискусії, яка виникла на тему суті зв'язку між словами і речами, визначились два абори. Одні філософи вважали, що цей зв'язок природний (теорія *φύσει*), а інші – що умовний, довільний (теорія *θέσει*). Знаменно, що давньогрецьких мислителів цікавили головно імена (*ὀνόματα*), тобто назви конкретних предметів.

Отож *ὄνομα*, ім'я, є найдавнішим мовним терміном і згодом у граматичній науці фігурує на першому місці як назва частини мови, що означає предметність.

Представники погляду про природний зв'язок між словом і предметом визнавали своїм родоначальником Геракліта Ефеського (біля 500 р. до н. е.), першого теоретика мови в стародавній Греції, а найяскравішим виразником поглядів прихильників теорії довірливого походження мови вважався Демокріт з Абдер (друга половина V ст. до н. е.).

Ті, які відстоювали природний зв'язок між словами і позначеними ними предметами, розглядали слова як кінцеву реакцію природи людини на чуттєві враження, що їх сприймають люди від зовнішнього світу. Вони по своїй суті нічим не відрізняються від кашлю, крику, зойку, сміху та інших реакцій людини на зовнішні подразнення.

Філософи, які заперечували будь-який природний зв'язок між назвами речей і їх природою, твердили, що звукова оболонка слів не відображає в собі самого явища дійсності. Між словами і позначеними ними предметами, на їх думку, немає прямого органічного зв'язку, а полягає він у домовленості людей між собою, що певне слово буде мати таке, а не інше значення. У класичній формі закиди проти природної теорії сформулював видатний грецький філософ-матеріаліст Демокріт. Він справедливо вважається одним з основоположників наукової філології. Демокріт застосовував свою атомістичну концепцію в мові, стверджуючи, що, подібно до того як кожна матеріальна річ є сполученням атомів, так само і слово є „потокотом атомів”. Такими „атомами мови”, тобто неподільними елементами вважав букви – **στοιχεῖα**. Як з атомів утворюються прості тіла, а з простих – складні, аналогічно в мові складніші мовні утворення виникають шляхом поєднання простих елементів. Так, з букв утворюються склади, із складів – імена, тобто слова, із слів – речення. Цей Демокрітовий висхідний порядок мовних одиниць (буква (**στοιχεῖον**) – склад (**συλλαβή**) – ім'я (**ὄνομα**) – речення (**λόγος**)) відіграв велике значення в подальшому розвитку грецької мовознавчої науки [5].

Демокріт не мав чіткого уявлення про частини мови. Ім'я (**ὄνομα**) він усвідомлював як позначення предметів. Що ж стосується терміна **ῥήμα**, то він не набув у нього ще значення „дієслово”, скоріше **ῥήμα** у нього означає „вислів”.

Окрему ланку в історії античної лінгвістики становить Платон. У найдавнішій пам'ятці європейської мовознавчої думки, діалозі „Кратіл”, він зіставляє дві теорії про походження мови, відмічає їх слабкі сторони і дає оцінку цим поглядам. Платон виклав першу теорію звуконаслідувальної цінності звуків людської мови. Вона полягає у розрізненні двох великих класів слів, які протиставляються один одному. Один клас, **ὀνόματα**, імена, другий, **ῥήματα**, предикати, діє-

слова. Мову (**λόγος**) Платон розуміє як сполучення цих двох видів слів. Вони розглядаються як два елементи, необхідні для утворення речення.

Таким чином, Платон імена розуміє як категорію слів, яка означає предметність і виконує в реченні роль підмета, а **ῥήματα** в нього – слова, які виражають дію (**πρᾶγμα**) і служать предикатом у реченні (висловлюють щось про імена). Ці два терміни мають у нього логічне і граматичне значення. Отже, ім'я – **ὄνομα** і дієслово – **ῥήμα** мисляться заодно як логічні і граматичні категорії [6].

Важливою постаттю в період формування граматичної термінології був Арістотель. Характеризуючи мову як систему знаків (символів) для вираження душевних явищ, а душевні явища – як реакцію на реальну дійсність, він стверджував, що між словами і предметами екстралінгвістичної дійсності немає безпосереднього зв'язку, а зв'язок цей опосередкований, бо здійснюється через свідомість людей – носіїв даної мови.

„Частинами мовного вислову” Арістотель вважає: елемент – **στοιχεῖον**, склад – **συλλαβή**, сполучник – **σύνδεσμος**, ім'я – **ὄνομα**, дієслово – **ῥήμα**, член – **ἄρθρον**, відмінок – **πτῶσις**, речення – **λόγος**.

Хоч згадані терміни порівняно з Платоном являють значний крок уперед у процесі становлення давньогрецької граматичної термінології, проте й у Арістотеля вони не стали ще суто граматичними поняттями, а перепліталися з категоріями логіки. Частини мови і члени речення філософ змішував, а іноді навіть ототожнював з елементами судження, тобто з категоріями логіки. Так, ім'я він ототожнював з логічним суб'єктом, дієслово – з логічним предикатом, а речення розглядав як судження. Справа в тому, що на той час логіка і граматики ще не стали самостійними дисциплінами. Через це логічні і граматичні категорії не розрізнялись. Арістотель, досліджуючи співвідношення мовних і логічних категорій, цікавився іменем (**ὄνομα**) і дієсловом (**ῥήμα**) як членами судження. Філософ встановлює два рівні слів: семантичні слова, до яких відносить ім'я та дієслово, і асемантичні, до яких відносить сполучник і член. Частинами мови в повному розумінні є імена і дієслова, оскільки вони, навіть окремо взяті, щось означають, а сполучники і члени вживаються тільки в граматичній функції.

Під поняттям **πτῶσις** – „відмінок” (досл. „падіння”) – Арістотель розумів: 1) непрямі відмінки імені, які, на його думку, є відхиленням від основної форми імені – номінатива; 2) номінатив у ролі підмета; 3) граматичне число імені; 4) граматичний рід імені; 5) ступінь порівняння прикметника; 6) всі дієслівні форми; 7) прислівник; 8) похідні слова. Назв для окремих відмінків у Арістотеля ще не було [7].

Арістотель був важливою постаттю в період формування грецької лінгвістичної теорії, містком між мовознавчими здобутками греків у IV ст. до н. е. і граматичним періодом.

Ми опустимо період формування давньо-грецької граматичної термінології александрійськими граматиками та стоїками, оскільки це потребує більш детального розгляду, але, підсумовуючи наведені факти, можемо зробити певні висновки. Очевидно, що основна маса граматичної термінології утворилася в елліністичній і римський періоди грецької мови і є заслугою стоїків, а також граматиків александрійської школи. Незначна кількість термінів, таких як *ῥῶμα*, *λόγος*, *ἄρθρον*, *σύνδεσμος*, *στοιχεῖον* та інші, з'явилась уже в дограматичний період (софісти, Демокрит, Платон, Арістотель). Але тільки виникнення граматиками як самостійної галузі науки сприяло бурхливому розвитку давньогрецької граматичної термінології.

Із вищесказаного видно, що античній граматичній науці була властива відсутність історичного підходу до явищ мови і принципу порівняння з іншими мовами, а також дослідження виключно літературної мови при повному знехту-

ванні розмовної мови, просторіччя і діалектів.

Література

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
2. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручн. / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
3. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : [учеб. пособ.] / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 103 с.
4. Barwick K. Remmius Palaemon und die römische ars grammatica / K. Barwick // *Philologus*. – Supplbd., 1922. – S. 1–272.
5. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования / Демокрит. – Л. : Наука, 1970. – 150 с.
6. Plato. *Ausgewählte Schriften*. IV. Protagoras / Plato. – Leipzig : Ed. W. Nestle, 1931.
7. Aristoteles. *De arte poetica liber* / Aristoteles. – Oxonii : Ed. I. Bywater, 1898.
8. Арістотель. Поетика / Арістотель ; пер. Ю. Ф. Мушака, Й. У. Кобіва // *Питання класичної філології*. – № 4. – 1965. – С. 85–110.

The article is dedicated to the theoretical bases of the modern terms investigation; particularly, taking ancient Greek terminology as the example, dynamics of the development of the ancient Greek grammar terminology was analyzed.

Key words: *terminology, grammar, Democritus, Plato, Aristotel.*

Рассматриваются теоретические основы современного терминоведения; в частности, на примере терминологии древнегреческой грамматики анализируется динамичность развития древнегреческой грамматической терминологии.

Ключевые слова: *терминология, грамматика, Демокрит, Платон, Аристотель.*